

પ્રમુખીય લોકશાહી: એક વિચારણા

કોઈ પણ રાજકીય વ્યવસ્થા લોકશાહીનો પરિપૂર્ણ ઉકેલ બની શકે નહીં. આ સ્થિતિમાં આપણે જ આપણું ઘડતર અને ચણતર સતત કરતા રહેવું જોઈએ. આપણે આપણી હાલની સંસદીય લોકશાહીને માર્ક આપવાના હોય તો આપણે ખરેખર નિરાશ થવાય તેટલા માર્ક આપવા પડે. આપણે અપનાવેલી સંસદીય શાસનપદ્ધતિના વિકલ્પ તરીકે પ્રમુખશાહી શાસનપદ્ધતિની અવારનવાર ચર્ચાવિચારણા થતી રહી છે. પ્રમુખશાહી શાસનપદ્ધતિ વિશે ચર્ચા કરતાં પહેલાં સંસદીય શાસનપદ્ધતિ વિશે થોડું જાણી લઈએ.

આપણે અપનાવેલી સંસદીય પ્રણાલી અનુસાર,

સામાન્ય સંજોગોમાં દર પાંચ વર્ષે ચૂંટણીઓ યોજાય છે. જે પક્ષને ચોખ્ખી બહુમતી મળે છે એ પક્ષ સરકાર રચે છે. કોઈ એક પક્ષ ચોખ્ખી બહુમતી મેળવવામાં

નિષ્ફળ નીવડે તો સમજૂતી સાધનાર બે અથવા વધુ પક્ષો ભેગા મળી મિત્ર સરકાર રચે છે. બહુમતી મેળવનાર પક્ષ (અથવા પક્ષો) વડા પ્રધાનના હોદ્દા માટે નેતાની ચૂંટણી કરે છે. આ નેતા પોતાના પક્ષના ચૂંટાયેલા સભ્યો પસંદ કરીને પ્રધાનમંડળની રચના કરે છે. કોઈ પ્રધાન સંસદમાં ચૂંટાયેલો ન હોય તો તેણે છ મહિનાની અંદર સંસદના ઉપલા (રાજ્યસભા) અથવા નીચલા (લોકસભા) ગૃહમાં ચૂંટાઈ આવવું પડે છે. સરકારના વડા તરીકેનો હોદ્દો રાષ્ટ્રપ્રમુખ ભોગવે છે. વડા પ્રધાન અને તેના પ્રધાનમંડળનું કાર્ય રાષ્ટ્રપ્રમુખને મદદ કરવાનું અથવા સલાહસૂચન આપવાનું છે. પણ પ્રણાલિકા તેમ જ કાયદા પ્રમાણે

પ્રમુખને વડા પ્રધાનની સલાહ અનુસાર જ વર્તવું પડે છે. બ્રિટનના રાજવીની માર્ક રાષ્ટ્રપ્રમુખને નામે શાસન ચલાવવામાં આવે છે, પણ ખરી હકૂમત રાષ્ટ્રપ્રમુખના હાથમાં હોતી નથી.

વિશ્વના ઘણા દેશોમાં પ્રમુખશાહી શાસનપદ્ધતિની સરકાર અસ્તિત્વમાં છે. આવા દેશોમાં સંપૂર્ણપણે લોકશાહી ટળના અંકુશો અને સમતુલાના સિદ્ધાંત પર રચાયેલી પ્રમુખશાહી શાસનપદ્ધતિના સૌથી સફળ ઉદાહરણો અમેરિકા (યુ.એસ.એ.) અને ફ્રાન્સના ટાંકી શકાય. અમેરિકાએ અપનાવેલી પ્રમુખશાહી પદ્ધતિમાં રાજ્યના વડાની- રાષ્ટ્રપ્રમુખની- લોકો દ્વારા સીધી ચૂંટણી થાય છે અને ચૂંટાયા પછી તે સંપૂર્ણ વહીવટી

સત્તા ભોગવે છે. પોતાની પસંદગીનું મંત્રીમંડળ નિયુક્ત કરવાનો સંપૂર્ણ હક પ્રમુખ ધરાવે છે. અમેરિકાનું બંધારણ મુખ્યત્વે 'સત્તાના વિભાજન' પર ઘડાયેલું

ફોક્સ

જશવંત બી. મહેતા

છે. તેમાં પ્રધાનમંડળ સંસદથી સંપૂર્ણપણે અલગ છે. પ્રધાનમંડળમાં પ્રતિભાશાળી, નિષ્ઠાત અને પોતાના ક્ષેત્રમાં ઊંડી જાણકારી ધરાવનાર વ્યક્તિઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. સંસદના સભ્યને પ્રધાનમંડળમાં જોડાવું હોય તો પોતાની સંસદીય બેઠકનું રાજીનામું આપવું પડે છે. તેની સાથોસાથ પ્રમુખ પર અંકુશ રહે તે માટે પ્રમુખે કોઈ પણ ઉચ્ચ હોદ્દા પર વહીવટી કે ન્યાયતંત્રને લગતી નિમણૂક કરતા પહેલા નિયુક્ત થનાર વ્યક્તિ માટે સેનેટની (સંસદનું ઉપલું સભાગૃહ) મંજૂરી લેવી પડે છે. જોકે પોતાના મદદનીશને છૂટા કરતી વખતે પ્રમુખને આવી મંજૂરીની જરૂર રહેતી નથી.

(ક્રમશઃ) ■